

EGY ELFELEDETT PROFESSZOR: ADALÉK AZ UKRÁN HELYESÍRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Az ukrán helyesírás történetében – az 1993-ban elfogadott, jelenleg érvényben lévő szabályzat előszava szerint – 1798 és 1905 között körülbelül ötven rendszerezési kísérlet létezett (köztük olyan helyesírás is akadt, amelyet kizárólag az alkotója használt). E folyamatban a legfontosabb nevek: O. Pavlovs'kyj, P. Kuliš, Je. Želechivs'kyj, valamint a *Dnyeszteri habléány* (Русалка Дністровая) c. antológia (Buda, 1837) és az *Orosz Földrajzi Társaság Délnyugati Osztályának Közleményei* (Записки юго-западного отдела Русского географического общества) I. kötetének (Kijev, 1873) szerzői (Правопис: 3–4). Az 1997-ben kiadott irodalomtudományi tanácsadó szótár helyesírásról szóló szócikke a XIX. század jeles helyesírási szakemberei közül kiemeli még M. Maksymovyc̆ és M. Drahomanov nevét (Словник-довідник: 568–570).

E kutatási terület legtekintélyesebb kortárs képviselője, Vasyl' Nimčuk professzor több terjedelmes tanulmányban foglalkozott az ukrán helyesírás történetével. 2002-ben megjelent kismonográfiájában – a XIX. századról szólva – O. Pavlovs'kyj, P. Kuliš, Je. Želechivs'kyj mellett még S. Smal'-Stoc'kyj és F. Gartner jelentőségét hangsúlyozza (Німчук 2002: 6–7). A két évvel későbbi helyesírás-történeti szöveggyűjtemény előszavában – a korszak történéseinek ez az általunk ismert legrészletesebb bemutatása – az eddig megismert nyelvészek, filológusok, etnográfusok mellett olvashatjuk Luts kay Mihály nevét is, akinek 1830-ban jelent meg Budán *Grammatica slavo-ruthena* c. nyelvtana; szerzője ebben a műben a központi kárpátaljai nyelvjárást rendszerezte (Німчук 2004: 7).

A 23 európai nyelv helyesírását bemutató gyűjtemény ukrán fejezetét Zoltán András és Bárányné Komári Erzsébet írta. A történeti részben Oleksij Pavlovs'kyj nyelvtanát (1818), a *Dnyeszteri habléány* c. antológiát (1837), Pantelejmon Kuliš grammatikáját (1857), Jevhen Želechivs'kyj szótárát (1882–1886), továbbá Stepan Smal'-Stoc'kyj és Fedir Gartner rutén nyelvtanát (1893) nevezik meg mint főbb XIX. századi állomásokat (Zoltán – Bárányné Komári 2009: 254–255).

Az utolsó húsz esztendő említett tudományos munkáiban tehát hiába keressük Amvrosij Luk'janovyc̆ Metlyns'kyj (1814–1870) nevét. A harkovi, majd kijevei egyetemi professzor, költő és néprajztudós a már említett helyesírás-történeti szöveggyűjteménynek nemcsak a bevezető tanulmányában (Німчук 2004), hanem a törzsanyagában sem kapott helyet (ahol mellelges kilenc XIX. századi

filológus írása olvasható), sőt, az 569–580. oldalon található névmutatóból is kimaradt. Ezért olvastuk különös meglepetéssel Ivan Franko még 1894-ben írt sorait: „Mint látjuk, Metlyns’kyj – Kotljarevs’kyj, Bodjans’kyj, Sreznevs’kyj és a *Molodyk* szerzőinek követése során – arról volt meggyőződve, hogy az etimológia és a fonetika közötti helyesírást találta fel, ugyanakkor mit tett valójában? Elvetette a ъ-t, a ы-t, a ꙗ-ot, az etimológiai о-t és е-t új и̇ betűre cserélte, elhagyván ugyanakkor az і-t is, mellyel Kuliš az и̇-t helyettesítette; illetéknéppen Metlyns’kyj „középutas” helyesírása szinte teljesen fonetikus volt” (saját fordítás – K. M.) (Франко 1961: 29).

Franko írásában a professzor szerepének méltatása kiemelt helyet foglal el: csaknem három oldalt, a teljes tanulmány egyötödét. A passzust Metlyns’kyjnek az 1848-ban Harkovban kiadott *Déli orosz gyűjtés* (Южный русский сборник) c. kötetéből átemelt idézet indítja (Uo., 27):

*Де недавно козак гомонив,
Його кинь тупотив;
Ви̇н на Ляха, Татар нали̇тав,
Смерть и спис напускав;
Там по-степу тихо
Туман розлягається,
А ми̇сяць з-за хмари
Погляне и ховається.*

E néhány sor teljes mértékben igazolja Franko korábban már idézett véleményét: a mai is érvényben lévő helyesírás (az ún. *kulišivka*¹) csupán annyiban tér el Metlyns’kyj professzor rendszerétől, hogy az и̇ betű (továbbá az и ’és’ kötőszó) helyett і-t kell írunk.

Metlyns’kyj azonban nem elégedett meg a néprajzi anyag közlésével, hanem kis bevezető tanulmányt is írt hozzá az ukrán helyesírásról. Franko szerint ez a cikk tekinthető az ukrán fonetikus helyesírás első rendszerezési kísérletének (Франко 1961: 27). A bevezető megállapítja, hogy kétféle helyesírás létezik. Az egyikben minden külön hangnak külön betű felel meg (l. görög, római, német, cseh és új szerb), a másik őrzi a régi, a kiejtésnek már meg nem felelő betűket (l. francia, angol, orosz és régi szerb). Cirill és Metód helyesírása az előbbiekhöz, a fonetikai elvűekhez tartozott. Egyes szláv írások (pl. az orosz) még őrzik a régi írásmódot, holott ma már más a kiejtés.

¹ Nimčuk professzor, miközben tanulmányában nem említi Metlyns’kyj nevét, ugyanott vitatja Ahatanhel Kryms’kyj akadémikusnak azt a kijelentését, mely szerint „most a *kulišivka* szerint írunk”. Nimčuk szerint ugyanis Kuliš helyesírása „nagyon különbözik a modern ukrán helyesírástól” (saját fordítások – K. M.) (Німчук 2004: 9).

A Metlyns'kyj által délorosznak nevezett nyelvnek (szerinte ide tartozik a kisorosz vagy ukrán és a vörösorosz vagy galíciai) még azért nincs helyesírása, mert:

1) egyesek a helyi kiejtés minden jellegzetességét jelölnék, bár a délorosz kiejtés nem homogén;

2) mások túlságosan ragaszkodnak az ősi betűkhöz, s ezzel elrettentik az olvasót;

3) s nagyon sokan vannak, akik a középutat képviselik: ez lényegesen jobb, mint két szélsőség, mert a középutas helyesírással könnyebb a szavak megértése és nem nehéz az olvasás sem. Maga Metlyns'kyj a harmadik utat tartja követendőnek (Uo., 27–28). Láttuk, hogy ezt az ön-besorolást Franko mennyire vitatta, s a felsorakoztatott tények a XIX. századvég nagy irodalmárának igazságáról győznek meg bennünket.

Az már nem jelen kis írásnak a célja, hogy kutassa: mi az oka annak a csendnek, mely a mai helyesírás-történeti művekben Amvrosij Luk'janovyč Metlyns'kyj professzor munkásságát övezi.

IRODALOM

- Zoltán, A. – Bárányné Komári, E. 2009, Ukrán. In: Balázs, G. – Dede, É. (szerk.), *Európai helyesírások: Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU, 253–263.
- Німчук, В.В. 2002, *Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст.* Київ: НАНУ.
- Німчук, В.В. 2004, Переднє слово. In: Німчук, В.В. – Пуряєва, Н.В. (szerk.), *Історія українського правопису ХVІ–ХХ століття: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 5–26.
- Правопис – *Український правопис: 4-те видання, виправлене й доповнене*. Київ: Наукова думка, 1993.
- Словник-довідник – *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: Академія, 1997.
- Франко, І. 1961, Етимологія і фонетика в южноруській літературі. In: Тимошенко, П.Д. (szerk.), *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови: Частина II*. Київ: Радянська школа, 22–37. (Eredetileg megjelent: *Narod*, 1894, № 13–15.)